

Системно-інтеграційний підхід до навчання грамоти шестиліток

Ключові слова: аудіали, візуали, кінестетики, аудіовізуально-кінестетична діяльність, системно-інтеграційний підхід, ігро-терапія, арт-терапія, театралізація, евритмія, імітація.

Постановка проблеми. Становлення оновленої української освіти передбачає природні процеси розвитку педагогічної практики, суттєві корективи змісту освіти, цілеспрямований управлінський вплив на систему підготовки, перепідготовку педагогічних кадрів, стилю діяльності педагогічних установ, педагогів (вихователя, учителя, викладача), пошук нових методик, тобто перехід освітньої системи до функціонування на нових організаційних та психолого-педагогічних засадах.

Завдання початкового курсу навчання мови – сформувати ключові мовні компетентності (читання і письмо), а це означає сформувати свідому навичку читання, письма, забезпечити правильну побудову висловлювання (усного і письмового). Навичка читання, мабуть, найважливіша з усіх, якими мають оволодіти учні початкових класів. Без швидкого, свідомого читання неможливе успішне навчання дитини з усіх інших предметів.

У підвищенні якості освіти вагому роль відіграє психолого-педагогічне вивчення дітей, своєчасне виявлення причин відставання окремих учнів і вибір найбільш ефективних шляхів усунення цих відставань. Порушення, які зустрічаються в учнів початкових класів, виступають перепорою в оволодінні ними на початкових етапах навчання письмом та читанням, а на більш пізніх етапах – у засвоєнні ними граматики рідної мови. Часті випадки, коли з причини мовленнєвих порушень дитина практично не засвоює програми початкової школи.

Прихід шестиліток до школи, аналіз труднощів у організації навчання грамоти та розвитку їх мовлення і спонукає до пошуку нових ефективних підходів. Проблема навчання читання шестиліток часто полягає в тому, що дитина ще не запам'ятала чітко графічне зображення букви, а потрібно її вже читати, на саме пригадування немає часу. Така ситуація приводить до дискомфорту шестирічного учня на уроці, в окремих, до виникнення проблем у навчанні - переживання, нервування, що впливає на здоров'я. Як бачимо, методика навчання грамоти для шестиліток залишається малодослідженою, досі триває процес її становлення та удосконалення.

Дитинство - період інтенсивного становлення фізіологічних і психічних функцій. К.Д. Ушинський вважав, що «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями» і закликав дорослих опиратися на ці особливості дитячого мислення. Відомо, що чим менша дитина, тим вона емоційніше сприймає оточуючий світ, тим більший «емоційний дискомфорт», який, як правило, щезає під впливом позитивних емоцій, джерелом яких може і повинна бути ігро-терапія, арт-терапія, театралізація тощо. Вік від п'яти до десяти років називають «золотим віком дитячого малюнку».

Наукою визначено критичний період для засвоєння мови (до 10 років). Пізніше спроможність до розвитку нейронних сітей, необхідних для побудови центру мовлення, втрачається. Мовні знання хоч і не передаються у спадок, але у люди-

ни є генетичні передумови до спілкування за допомогою мовлення та засвоєння мови. Вони закладені у функціях центральної нервової системи, мовно-рухового апарату, гортані.

Щоб забезпечити кваліфіковане керівництво навчанням грамоти, основою якого є знання особливостей механізму читання, письма, вікових і індивідуальних особливостей дітей слід враховувати, що фізіологічні механізми мовлення являють собою (за П.К.Анохіним) складну, багаторівневу систему, яку обслуговують певні функціональні системи: відчуття, сприймання (зорове, слухове й кінестетичне: рухове, дотикове), пам'ять, мислення тощо.

Зупинимось на характерних особливостях класичного методу навчання грамоти та індивідуальних особливостях сприймання учнів шестирічного віку. Відомо, що протягом останніх десятиріч у сучасній школі сформувався, закріпився і залишається майже незмінним аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. Характерним для занять із навчання грамоти за цим методом, розробленим К.Д. Ушинським, був такий порядок:

- 1) звуковий розбір слова;
- 2) письмо слова;
- 3) читання написаного;
- 4) читання тих самих слів із азбуки (друкованим шрифтом);
- 5) читання і списування з друкованої азбуки нових слів і фраз;
- 6) відшукування знайомих букв і складів у якомусь оповіданні;
- 7) вправи на складання слів із букв друкованої азбуки, наклеєної на картон.

Отже, первинним було письмо, а потім читання.

Удосконалення окремих сторін звукового аналітико-синтетичного методу продовжували російські методисти М.Ф. Бунаков, Д.І. Тихомиров, В.П. Вахтеров і В.А. Фльоров – послідовники К.Д. Ушинського. Бунаков і Тихомиров були прибічниками одночасного навчання читання і письма. Вони рекомендували одночасно запроваджувати письмовий і друкований шрифт.

Практика ж засвідчує, що за класичним методом початкові фонетичні поняття подаються у добукварний період, а засвоює їх, в кращому випадку, третя частина усіх учнів (з 25 учнів – 6-8 учнів), а інші практично ні. Ми почали шукати причину і прийшли до висновку, що справа у індивідуальних особливостях учнів і психології сприймання – класичний об'єкт інтересів наукової психології упродовж уже понад ста років, аж від її виникнення і досліджується по сьогодні. І от виявилось, що в цій «класичній» сфері зроблено нові відкриття, які певною мірою похитнули наші переконання у єдиному аналітико-синтетичному методі навчання грамоти шестиліток.

Солідарні з М.С. Вашуленком, що «... в часи Костянтина Ушинського звуковий аналітико-синтетичний метод застосовувався у навчанні грамоти, як правило, восьмирічних дітей, тому на сучасному етапі він удосконалюється зусиллям методистів і вчителів-практиків відповідно до особливостей навчання шестирічних першокласників». З цього слідує, що психологічні, фізичні та фізіологічні особливості шестирічних дітей особливі, порівняно з семирічними, вимагають істотних змін у методиці початкового навчання мови. Отже, так як основа мовної освіти «закладаєть-

ся» у початковій школі, саме від початкового етапу навчання грамоти залежить подальший успіх дитини в освіті взагалі.

Як бачимо, методика навчання грамоти для шестиліток залишається малодослідженою, досі триває процес її становлення та удосконалення.

Відомо, що психологію сприймання інформації досліджували засновники нейролінгвістичного програмування Дж. Гріндер і Р. Бендлер і прийшли до висновку, що *усю інформацію зі світу і про світ людина отримує трьома каналами: вона бачить, чує, відчуває. Канали сприймання: зір, слух і відчуття – одні з найбільш важливих фільтрів, за допомогою яких людина відбирає з інформації, що надходить до неї ззовні, потрібну.* Відомо, що сенсорне сприймання предметів та явищ дійсності відбувається у комплексі, взаємодії органів чуття: зору та кінестетичних відчуттів, зору і слуху тощо.

Сенсорний склад сприймання багато в чому збігається з відчуттям. На відміну від відчуття специфічне у сприйманні полягає в тому, що той чи інший бік зорового, слухового, тактильного сприймання стає предметом усвідомлення, розуміння його значення для життя. У шестиліток формування уявлень про навколишній світ спирається здебільшого на тактильні відчуття і рухи, водночас широко використовується зір, слух, дотик, смак.

О.Пометун наголошує на функціях півкуль головного мозку, а від того, який аналізатор домінуючий в одержанні інформації, залежить ефективність її сприймання (аудіали, візували, кінестетики). Встановлено, що небагато учнів є «чистими» аудіалами, візуалами чи кінестетиками. У відповідних дослідженнях зазначається, що в кожній випадково вибраній групі з 30 учнів приблизно 22 чоловіки здатні ефективно навчатись, якщо вчитель забезпечує поєднання візуальної, слухової та кінестетичної діяльності. Однак 8 учнів – це ті, хто віддає перевагу тільки одному із способів й інколи можуть демонструвати повну нездатність до засвоєння матеріалу, якщо їхні індивідуальні потреби не будуть враховані.

Принципово важливим з перших кроків формування початкової навички читання є відпрацювання з учнями правильного набору зорово-слухових і тактильних орієнтирів. Ними є живе і правильне мовлення вчителя, яскрава наочність та графічні засоби писемного мовлення такі, як букви, що позначають на письмі голосні і приголосні, м'який знак, апостроф, відстань між словами, наголос, розділові знаки. Якщо ми будемо використовувати тільки слуховий засіб передачі знань учням у добукарний період і не підкріпимо зоровим і тактильним, очікуваного результату не отримаємо. Отже практика засвідчує, щоб учні свідомо засвоїли початкові фонетичні поняття й уявлення необхідною умовою є синхронне ознайомлення зі звуком і буквою та графічним її зображенням (комплексне синхронне включення зорово-слухових і тактильних аналізаторів).

Підсумовуючи висновки наукових досліджень, слід зазначити, що саме через зорові (впізнавання букв, складів, окремих слів) сигнали йдуть у ті частини мозку, де зберігаються знання, зразки букв, про їх зв'язки зі звуками. Зорові сигнали, які надійшли у мозок, дають поштовх і збуджують мовнорухові органи: язик, губи, гор-

тань. Одночасно з мовноруховими збудженнями підключається тісно з ними пов'язане слухове сприймання, слух.

Таким чином, при формуванні початкової навички читання виникає своєрідне коло зв'язків: зорових, мовнорухових, слухових, тактильних, які разом забезпечують розуміння, усвідомлення всього того, що здобуто під час активізації всіх трьох видів сприймання. *Саме поєднання наочного, аудіовізуального та кінестетичного значно підвищують ступінь засвоєння навчального матеріалу.* Отже, для того щоб задовольнити потреби різних учнів, навчання обов'язково має бути полісенсорним і різноманітним, тобто поєднувати аудіовізуально-кінестетичну діяльність на уроці грамоти.

Узагальнюючи результати експериментальних досліджень, прийшли до висновку, що суттєвих змін потребує методика добукварного періоду навчання грамоти, а саме, його мета, завдання і зміст. Добукварний (підготовчий) період доцільно ефективно використати для успішної адаптації дітей у школі, а не подання початкових фонетичних уявлень і понять. Основна мета адаптаційного періоду – діагностика дошкільної мовної підготовки дітей, розвиток усного мовлення дітей, вправлення вад мовлення, знайомство з школою, учнівськими правилами та планування подальшої роботи тощо. Завдання адаптаційного періоду – забезпечити плавний перехід до нової діяльності від ігрової - до навчальної і важливо, щоб він пройшов з найменшими втратами здоров'я дітей та високою мотивацією та стимулом до навчання. Одним із завдань підготовчого періоду – допомогти дитині розкритися через таку діяльність, яка їй близька, а це спілкування, гра, казка, вірш, скоромовки, лічилки, загадки тощо. Отже у перші дні навчання основною формою навчання є гра, інсценізація, театралізація, а навчальний матеріал – казка, вірш, загадка, скоромовка, лічилка тощо.

Перші два тижні навчання (8-10 год.) - це діагностування мовних умінь та активізація усного мовлення дітей з метою виявлення рівня володіння мовленням. Вони спрямовані на ознайомлення з учнями (їхнім розумовим, мовним розвитком, ступенем готовності до школи, сформованості уявлень про навколишнє тощо). Водночас учні дізнаються про особливості шкільного навчання, засвоюють найважливіші правила праці, навчання в умовах класного колективу. Вивчення вчителями індивідуальних особливостей дитячого мовлення, ознайомлення з окремими членованими звуками, перевірку промовляння та робота над виправлення вад мовлення учнів. Подавати у цей період фонетичні уявлення та поняття ризиковано тому що, як засвідчує практика, у частини шестилітніх дітей наявні порушення звукового аналізу і виражаються в тому, що учень сприймає слово в цілому, глобально спираючись головним чином на смислову сторону, та не сприймає фонетичної сторони, тобто певної послідовності звуків у слові.

При такому порушенні як синтез – учень не може з даного ряду літер (звуків) скласти слово, так і аналіз – з запропонованого тексту виділити слово, зі слова – склад, зі складу – потрібний звук. Причини різні: порушення в артикуляції звуків, недорозвинений фонематичний слух. Доцільними у добукварний період є певні вправи:

Вправи підготовчого етапу:

- знайомства з учителем, самих між собою учнів, школою, правилами шкільного життя, шкільним приладдям тощо;
- діагностування набутих умінь у дошкільній підготовці - інтелектуальна готовність: судження; поняття про предмети, події; вміння робити висновки, вміння слухати дорослого, сприймання вказівок, вміння правильно запитати, пам'ять; мова і мовлення дітей та ін.);
- сприймання, розуміння, запам'ятовування та відтворення на слух віршів, казок, скоромовок, загадок; переказування почутого;
- поділ речення на слова, слова – на склади;
- побудови зв'язного мовлення за почутим, побаченим: речень, запитань, складання діалогу, монологу;
- закріплення основної осанки учнів під час письма; знайомство з сіткою робочого зошита; добір кольорів, розмальовування розмальовок, малювання; письмо елементів літер тощо.

Досліджуючи навчання грамоти шестирічок, прийшли до висновку, що настала потреба у розробці сучасної методики початкового навчання грамоти, в основі якої лежать як теоретичні, так і практичні досягнення традиційних і сучасних підходів.

Спробу вдосконалення методики початкового курсу навчання грамоти через системно-інтеграційний підхід апробовано експериментально.

Концептуальними положеннями системно-інтеграційного аудіовізуально-кінестетичну підходу передбачено:

- поєднання традиційних з інноваційними принципів навчання (здоров'язбереження, наступності, створення ситуації успіху, системної інтеграції тощо);
- повне врахування вимог Державного стандарту початкової загальної освіти МОН України, обов'язковому виконанні навчальних програм початкової школи та пропедевтичному (до профільному) навчанні, яке можливе за рахунок економії часу завдяки блочній подачі навчального матеріалу та міжпредметній інтеграції;
- забезпечення наступності між дошкільною, початковою і базовою освітою шляхом інтеграції навчання (дошкільна підготовка, вивчення основних предметних понять у початковій школі за 5-6 клас);
- збереження дитячого здоров'я шляхом впровадження здоров'я-зберігаючих технологій (арт-терапії, ігро-терапії, евритмії, театралізації, рухової діяльності), скороченні часу сидіння за партою, введення в структуру уроку навчальних пісень, ігор, кінестетичної, імітаційної, театральної та рухової діяльності за темою уроку;
- значне скорочення обсягу домашніх завдань;
- впровадження нехарактерних для традиційної методики навчання грамоти прийомів, засобів навчання (авторська абетка, поступально-зворотно-поступальний прийом, читання «кольорових» слів, друкування кольорами, «упізнавання» букв, імітація форми букви тілом тощо).

Сучасна арт-педагогіка - педагогічна технологія, досить нова і заснована на інтеграційному застосуванні дії на особу різних видів мистецтва (літератури, музи-

ки, образотворчого мистецтва, театру). Ми спробували впровадити арт-педагогіку у перший рік навчання початкової школи і результати отримали непередбачувані.

Упровадження арт-терапії у навчальний процес першокласників дозволяє знімати напруження у дітей. Учителі відмічають, що включення в хід занять моментів театралізації, ігри, музичного супроводу, малювання підвищує ефективність навчального процесу, сприяє кращому засвоєнню знань учнями. За рахунок включення арт-елементів у будь-яке заняття відбувається встановлення взаємозв'язків емоційних і раціональних моментів, і учень здатний не лише зрозуміти, але і відчувити те, про що говорить учитель. *Вивчення правил засобом пісні сприяє розвитку почуття задоволення собою, утвердженні впевненості, яке виникає в результаті виявлення прихованих талантів та їх розвитку.* Це - ідеальна платформа для розвитку усіх органів чуття, пам'яті, уваги, волі, а також базою для формування культурно-естетичного сприймання.

Впроваджуючи **елементи евритмії** в навчальний процес реалізовується завдання формування в учнів мистецтва художнього руху, гармонійності, ритмічності, розміреності, що організовує, дисциплінує, розвиває увагу, слух, ритм та рівномірність ритму в музиці, танці та у вимові; мова і музика перебувають у гармонії з рухом виконавця; захоплює всіх оточуючих, залучає діяти разом. *Евритмія служить для встановлення гармонії душі й організму, що росте. Одночасно в учнів розвивається фонематичний слух, виробляється навичка писати під ритм тощо.*

Театралізацію в педагогіці використовуємо як мистецтво *перевтілення на уроці з учня у сценічного літературного героя з метою допомоги дитині перебороти психологічні і соціальні проблеми. Граючи, дитина забуває за свої комплекси, а перевтілюючись в образ, розкриває свої приховані здібності.*

Впровадження в навчальний процес **ігро-терапії** (вид психотерапії) та імітації тілом (мімікрія) дозволяє педагогу використати терапевтичну дію гри, щоб допомогти дитині перебороти психологічні комплекси і соціальні проблеми, вони сприяють емоційному розвитку. Досягається мета тоді, коли дитина грається вільно, з радістю.

Властивість дитини показувати (імітувати) частинами тіла форму і вигляд букв, складів і цілих «живих» слів сприяє розвитку фантазії, креативності мислення, уваги, кмітливості, хоч термін «імітація» тлумачний словник трактує як (лат. imitatio – наслідування), «мімікрія» (наслідування, маскування).

Найсуттєвішими експериментальними досягненнями є поєднання традиційного з інноваційним у **системно-інтеграційний підхід**, в основі якого є:

- врахування вікових та індивідуальних особливостей шестилітніх дітей;
- переважання ігрових методів навчання;
- створення відповідних віку дітей умов навчання;
- забезпечення рухової та фізичної активності;
- обмежена в часі тривалість занять;
- використання специфічних прийомів і засобів у процесі навчання, які сприяють ефективнішому засвоєнню знань і виробленню практичних навичок, збе-

- реженню і корекції здоров'я учнів здоров'я-зберігаючими прийомами, засобами ігро-терапії, арт-терапії, рухової діяльності, театралізації, евритмії, імітації;
- інтеграція змісту освіти тощо, що лежить в основі аудіовізуально-кінестетичного методу навчання.

Залежність між письмом, тактильним і візуальним сприйманням та **впливом кольору на засвоєння класифікації звуків** у період навчання письму пояснює «феноменологія сприймання» – це взаємодія тактильного та візуального, який дослідив Моріс Мерло-Понті. На відміну від решти вчених він звернув увагу на бачення кольорів. Практичне використання кольорів (синій для позначення приголосного і червоний – голосного звуків) допомагає окремим учням, у яких слаборозвинений фонематичний слух, засвоїти класифікацію звуків мовлення.

Таким чином, візуальне і тактильне сприймання не розчленовані. Друкування відповідними кольорами літер сприяє розрізненню голосних і приголосних саме дотиком через зір. Ретельно вивчаючи літеру друковану і писану (об'єкт), розглядаючи до дрібниць її елементи, відбувається неначе справжнє втілення невидимих пальців, які спроможні відчувати властивості лише рухаючись поверхнею предмету, аркуша: у стані швидкого сингулярного дотику у поєднанні, такого візуального дотику, вони просто не можуть достатньо відчувати, що і той предмет, буква, склад, слово, на яку ми так мимохідь дивимося, стає об'єктом. Пояснюються такі специфічні ситуації візуальної рецепції тим, що простий вимушений погляд на літеру трактується як дотик зором не тільки до її форми, розміру, а й до кольору.

Отже, пояснення вчителя (словом) поєднуються з тактильним, візуальним і кольором, що дає сигнал провідному аналізатору сприймання і дає миттєвий результат – засвоєння матеріалу ефективніше і міцніше у кілька разів.

Тактильне констатується зазвичай суміжністю з мовленням і зором, через це процес зорового сприймання, аналізований нами феномен погляду як дотику, дає змогу говорити, що коли тактильне доходить до візуального, тоді перцептивна дистанція скорочується до мінімуму, і наші очі до певної міри вже «міцно» зливаються з об'єктом, викроївши його з цілого візуального поля і відсунувши рештки цього поля на задній план, а рецепторами вже пішла інформація до головного мозку і там «відклалася».

А молодші школярі розглядають тільки те, що красиве, кольорове і привертає їхню увагу. З вище наведеного слідує, що сприймання, яке включає всі аналізатори одночасно, не тільки підсилюється, а й пришвидшує процес запам'ятовування та сприяє його усвідомленню.

Таким чином, запропонований метод (аудіовізуально-кінестетичний) навчання грамоти базується саме на вище викладених науково-експериментальних дослідженнях психічних, психологічних, фізіологічних особливостей шестиліток та властивостях сприймання. Нами зроблено спробу врахувати індивідуальні особливості учнів та з різних сторін розглянути феномен початкового засвоєння грамоти шестилітками, в основі якого лежать наукові вчення про образне мислення, увагу, пам'ять, слухове, візуальне, тактильне сприймання в процесі ігрової, рухової діяльності та впровадження арт-терапії.

Для навчання грамоти шестиліток потрібна удосконалена методика, яка врахувала б усі переваги й недоліки існуючих, була б досить гнучкою для них, придатна для роботи з дітьми з будь-яким типом пізнавальної діяльності, різної підготовки до школи, навіть з особливими освітніми потребами. Це повинна бути технологія ефективна, доступна і учням, і вчителям та батькам. Завдяки об'єднанню слухо-мовленнєво-рухових образів внутрішнього мовлення й зорово-рукомоторних образів, яке підкріплюється позитивними емоціями, що сприяє мотивації й забезпечується комплексне (системно-інтеграційне) засвоєння грамоти та розвитку мовлення. Таким чином створює стійкі асоціації, які сприяють більш ефективному сприйманню, запам'ятовуванню та відтворенню матеріалу. Це забезпечує міцність запам'ятовування матеріалу.

Отже, щоб розв'язати завдання, які поставлені перед початковим курсом навчання грамоти, слід добре знати не тільки відповідний курс методики і дидактики навчання, а й психолого-фізіологічні складові шестиліток.

Проблема визначення універсального типу навчання, який забезпечував би позитивний результат, хвилювала педагогів з давніх-давен. Внаслідок посилення демократичних тенденцій у житті суспільства освітні системи як його значущі складові почали переносити акцент із масових педагогічних явищ на особистість дитини, вивчення можливостей і обставин її індивідуального розвитку, умов саморозкриття і самореалізації людини на різних етапах її життєдіяльності.

Ми стаємо свідками, як поступово під впливом інноваційних процесів змінюється структура освітньої системи: відмирають застарілі громіздкі педагогічні системи і виникають нові, в тому числі і здоров'я-зберігаючі. Наші дослідження – це і є пошуки сучасної технології початкового навчання грамоти у системі загального курсу української мови. У подальшому передбачаємо дослідити інноваційні підходи (прийоми, засоби) навчання грамоти шестиліток.

Марія Юріївна Кірик - m.kiryk@email.ua